

Козловський В. В.,
професор кафедри германської філології
Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ГРАМАТИЧНОЇ ФОРМИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Анотація. Стаття присвячена лінгвопрагматичній інтерпретації граматичної форми. Доведено, що граматична форма в межах контексту слугує засобом вираження мети мовця, виду мовленнєвої дії, надає вислову різні конотативні значення.

Ключові слова: граматична форма, лінгвопрагматика, семантика, мовленнєва взаємодія, конотація.

Постановка проблеми. Лінгвопрагматичний аспект дослідження мови є одним із провідних напрямів у лінгвістиці. Увага вчених спрямована на дослідження мови в дії (in actu): установлення та інтерпретацію мети і намірів мовця, виявлення її характеристики мовленнєвої дії, розуміння тактик і стратегій учасників спілкування. Операційним механізмом (*als Handlungsinstrument*) слугують для дослідників різноаспектні одиниці мови – фонетичні, лексичні, граматичні.

Ознайомлення з публікаціями, у яких елементи мови вивчаються в аспекті лінгвопрагматики, дає змогу зробити висновок, що об'єктом дослідження в них є переважно одиниці лексичного рівня, тоді як граматичним одиницям, які є основою формування думки та її вираження, належної уваги не приділяється.

Постановка питання про вивчення відношень між граматичними формами і прагматикою зумовлено нашим наміром зазначити роль граматики у процесі організації речення, репрезентації фрагментів знань як реакції на навколишню дійсність [1, с. 36; 3, с. 12]. Така постановка питання визначає актуальність теми статті.

Виклад матеріалу ґрунтується на теоретико-методологічному положенні В. фон Гумбольдта (W. von Humboldt) про те, що граматична одиниця слугує засобом організації думки [4, с. 419]. Х. Штейнталь (H. Steinthal) також уважав, що граматику потрібно розуміти як «форму подання думки» (... *als Darstellungsform von Gedanken, die das Stoffliche und das Formale des Gedankens durch differente Formen in Erscheinung bringt* ...) [7, с. 391]. Отже, граматику мови є комплексом структурованих лінгвістичних одиниць. «Структурований» означає оформлений згідно з наявними в мові системними зв'язками. Такі одиниці створюють у сукупності інвентар лінгвістичних одиниць – слів, словосполучень, простих і складних конструкцій із різним ступенем синтаксичної зв'язаності складових [5, с. 9–10].

Важливою ознакою комунікативно-функціонального аспекту вивчення мови є те, що дослідження мовних одиниць спрямовано на розуміння стосунків між комунікантами. При цьому береться до уваги, що мовні одиниці слугують засобом вираження думки мовця й водночас формою (силою) впливу висловлення на адресата. У такий спосіб одиниці мови, з одного боку, є складовими мовної системи, а з іншого – способом оцінювання мовленнєвої дії. Відповідно, складові мовної системи можна інтерпретувати в аспекті прагматики, при цьому

кожна окрема, варіантна, система відбиває лише її властиві відношення між знаком і тим прагматичним значенням, який діє у межах окресленого рівня функціонування.

Мета статті полягає у визначенні ролі граматичної форми в організації прагматичного змісту речення. Досягнення мети передбачає інтерпретацію граматичної форми як засобу, що безпосередньо або опосередковано сприяє вираженню комунікативного наміру мовця, визначенню зв'язків між граматичною формою та видом мовленнєвої дії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прагматичний зміст речення формують лексична й граматична семантика, позамовні фактори, які пов'язані з мовленнєвою взаємодією. Якщо тему (предмет) висловлення визначає лексика, то комунікативну мету та змістові зв'язки між учасниками спілкування формують і виражають морфологічні, синтаксичні, інтонаційні й стилістичні засоби. Наприклад, слово, залежно від мовного та/або ситуативного контексту, змінюючи свою граматичну форму, змінює форму речення, до складу якого воно входить, і, відповідно, привносить у речення інший прагматичний зміст, надає йому іншу прагматичну силу і вплив. Порівняємо вживання дієслова *kommen* (укр.: *приходити; прибувати*) у межах речення наказового способу й звернемо увагу на його граматичну форму та мовне оточення:

1. *Komm!* – форма наказового способу дієслова *kommen* у 2-й особі однини слугує в «нейтральному» контексті для вираження наказу, пропозиції, запрошення. В інтонації речення, як правило, відсутня категорична тональність. Прагматичний зміст форми (речення), завдяки високій частоті вживання та конвенційності, є зрозумілим.

2. *Kommen Sie!* – наказовий спосіб у формі звертання на *Vi* застосовується для вираження актів пропозиції, запрошення. Інтонація речення отримує «ввічливий» малюнок; в окремих випадках – «нейтральний», що зумовлено додатковими обставинами конотативного плану. Акт наказу теоретично й практично можливий, однак він потребує особливих умов взаємодії.

3. *Würden Sie kommen!* – форма *Konditional I* є засобом вираження «ввічливості»/«дипломатичності». Переважно така структура вживається для об'єктивації ввічливого запрошення. Для вираження наказу така структура не застосовується.

Додаткові лексеми збільшують прагматику вислову:

1 б. *Komm doch bitte!* – мовленнєва дія отримує експресивний малюнок: пропозиція/запрошення супроводжується семою «ввічливість» (за рахунок семантики *bitte*). Модальна частка *doch*, як правило, зазначає різні відтінки зацікавленості мовця у виконанні адресатом спрямованої в його бік дії. Щодо акту наказу, то це значення «нейтралізується» словосполученням *doch bitte*.

2 б. *Bitte, kommen Sie!* – лексема *bitte* привносить у наказове речення ввічливу інтонацію, яка пом'якшує мовленнєву дію:

вона сприймається як звичайне запрошення (наприклад, увійти в кімнату).

3 б. *Würden Sie wie möglichst schnell kommen!* – завдяки формі *würde* волевиявлення мовця у вигляді наказу тяжіє в бік пом'якшення категоричної тональності. Порівняйте: *Kommen Sie wie möglichst schnell!* Словосполучення *wie möglichst schnell* надає реченню експресивний малюнок, що зазвичай змінює його прагматику.

Прагматичний зміст речення ґрунтується на семантиці – на тому, що безпосередньо виражають лексичні та граматичні одиниці. Семантика граматичної форми різниться від прагматики граматичної форми. Граматична одиниця (структура), залежно від мовного контексту й ситуації спілкування, не змінюючи свою форму, може виражати різне прагматичне значення і здійснювати різний прагматичний вплив. Наприклад, форма ... *es wäre gut, wenn ...* (... було б добре, як би ...) може вживатися для вираження р і з н і х ілюктивних значень із різним експресивно-емоційним супроводженням, наприклад: *ненав'язливого роз'яснення ситуації* (реального стану речей) – (4), *увічливого погодження* із пропозицією – (5), *цинічної погрози* – (6):

(4) *Es wäre gut, wenn jeder von uns die Lage kritisch einschätze ...*

(5) *Willst du, dass wir kommen? – Ja, es wäre gut ...* (... , wenn ihr kommt).

(6) *Es wäre gut, wenn du mit deiner Rederei sofort aufhörst, sonst ...*

Полісемія в граматиці може призвести до іншого прагматичного ефекту форми, як тільки вона під впливом контексту змінює своє значення. Порівняємо часову форму *Präsens* (презент) – її парадигматичне значення – з деякими значеннями синтагматичного плану, наприклад, «футуральним презентом» – „*futurisches Präsens*” (7), «історичним презентом» – „*historisches Präsens*” (8), «імперативним презентом» – „*imperativisches Präsens*” (9).

(7) Завдяки вживанню *футурального* презенту відбувається актуалізація дії, якої на момент мовлення немає: трансформація дії з *майбутнього* в *теперішнє*. У такий спосіб відбувається вплив мовця на співрозмовника:

Du meinst, er kommt morgen, und deine Probleme verschwinden?

(8) Завдяки вживанню *футурального* презенту відбувається актуалізація дії, якої на момент мовлення немає: трансформація дії із *майбутнього* в *теперішнє*. У такий спосіб відбувається вплив мовця на співрозмовника:

1913. In einem Jahr beginnt der Krieg.

(9) *Історичний* презент також є значенням, що має певну силу впливу (завдяки актуалізації дії з минулого). Комунікативний ефект зумовлено «нестандартним» уживанням форми відповідного речення для волевиявлення – *наказу* – з відповідною інтонацією та відповідним, окличним, знаком:

Martin, du gehst jetzt nach Hause und erzählst über dein Benehmen den Eltern!

Прагматичний вплив досягається за допомогою різних граматичних форм (структур). Наприклад, *пропозиція/запрошення* може бути виражена структурою окличного/питального/розповідного речення. При цьому такі речення мають усталений конвенційний формат (10, 11) або усталені конвенційні форми (12, 13) у своєму складі:

(10) *Bitte, kommen Sie doch zum Tee!*

(11) *Möchten Sie Tee?/ Trinken Sie Tee?*

(12) *Ich würde Ihnen gerne eine Tasse Tee anbieten.*

(13) *Wie wäre es mit einer Tasse Tee?*

Різні форми речень (окличне, питальне, розповідне) реалізують прагматичну мету: *ввічливе запрошення* з наміром *пригостити* співрозмовника; при цьому можливі інші цілі (залежно від ситуації).

Важливою складовою прагматичного змісту речення є конотація. У широкому розумінні конотація – це будь-який компонент, що доповнює предметно-поняттєвий (або денотативний), а також граматичний зміст мовної одиниці й надає вислову експресивний малюнок на основі емпіричних, культурно-історичних знань людини. Це також оцінні характеристики, емоції, особливості стилю тексту (прози, поезії), соціальні вкраплення (професійні, сленгові), діалектні особливості, регіональні мови, ідіолекти [2, с. 236]. До одиниць, що слугують для вираження конотативних значень, зараховують також географічні, діахронічні, стилістичні одиниці. Т. Шиппан зазначає, що конотація має суспільну основу й відбиває інформацію історичного, соціального, функціонального, емоційного, психологічного характеру: „*So betrachte ich Konnotationen als die gesellschaftlich verfestigten (und damit überindividuellen) Mitinformationen, die wesentlich mehr Bereiche als die emotionalen Beziehungen zum Kommunikationsgegenstand umfassen, Auskunft über historische, soziale, funktionale, emotionale, psychische, kommunikative Faktoren und Bedingungen geben können ...*“ [6, с. 335].

У вузькому розумінні конотація відбиває лише суб'єктивний аспект мовного знака, на противагу об'єктивному аспекту з його денотативним значенням знака. Тому конотація стосується емоційно-експресивного, волюнтативного, асоціативного, оцінного компонентів мовного вираження, включаючи додаткові художні цінності, які спостерігаються у творах художньої літератури [2, с. 236–237]. Такий погляд на конотацію дає змогу розмежувати об'єктивний зміст мовного знака від суб'єктивного фактора.

Хоча конотація обмежена сферою людського сприйняття, почуттів, оцінки, вона, відповідно, має індивідуальний характер та індивідуальну форму вияву. При цьому вона виявляє себе в межах створеної людиною комунікативної ситуації.

Грамматичні факти є не менш конотативно значимі, ніж лексичні. Разом із лексикою вони утворюють суб'єктивну атмосферу, яка оточує мовну комунікацію, зумовлює й визначає прагматичний вплив. Вона надає вислову *ввічливий, поміркований, різкий, фамільярний, затишний, холодний, переконливий, брутальний* характер. Наприклад, *привітна співучість* може бути досягнута за рахунок конструкцій із претеритальним кон'юнктивом: (14) – *Ich würde Ihnen gerne helfen/Ich hätte Sie gerne gesprochen*; навпаки, *холодна дистанційність* – завдяки вживанню безособової пасивної конструкції: (15) – *Hier wird nicht gesprochen, hier wird gearbeitet*. Така внутрішня позиція людини, як *нерішучість/невпевненість*, часто виражається через взаємодію питальної форми речення з конструкцією *Meinen Sie ...* і кондиціоналіса 1, а також завдяки вживанню претеритального кон'юнктива в межах непрямої мови: (16) – *Meinen Sie, es würde reichen?/Herr Hofmann sagte, er hätte es nicht gehört*. *Здивованість* мовця може бути виражена усталеною конструкцією: (17) – *Er hätte es gemacht? Kaum zu glauben! Dosa, незадоволення, байдужість*, інші почуття також досягаються через конотацію. Міжособистісні стосунки комунікантів, успішна реалізація задуманого, вибір стратегії впливають на конотацію, оскільки вони безпосередньо походять від психо-

логічних і соціальних обставин, які, у свою чергу, є основою ситуації взаємодії.

Висновки. Граматичні одиниці мови (словоформи, грама- тикалізовані лексеми, усталені конструкції) у структурно-се- мантичних типах речень і в межах конкретних ситуацій взає- модії слугують засобами вираження інтенції мовця; у взаємодії з лексемами вони беруть участь в організації вигляду ілюктив- ного акта, слугують засобом впливу на адресата.

В аспекті прагматики граматичні одиниці є способом оці- нювання мовленнєвої дії, при цьому кожна окрема одиниця відбиває лише її властиві відношення між знаком і тим прагма- тичним значенням, який діє в межах окресленого рівня функ- ціонування.

Перспектива дослідження цієї проблеми на матеріалі сучас- ної німецької мови полягатиме в установленні збільшеної кіль- кісної картини граматичних структур, їхньої систематизації та інтерпретації з метою отримання даних про взаємодію форми, її граматичного значення й конотації.

Література:

1. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика – психология – когнитивная наука / Е.С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / главный редактор В.Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 684 с.
3. Полужин М.М. Когнітивно-прагматичні механізми ілюктивних моделей мовлення / М.М. Полужин // Проблеми романо-герман- ської філології. – 2002. – С. 9–16.
4. Humboldt W. von. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluß auf die geistige Entwicklung des

Menschengeschlechts / W. von Humboldt. – Werke, Bd. III. – 1963. – S. 368–756.

5. Redder A. Zusammenhänge von Grammatik und mentalen Prozessen / A. Redder, J. Rehbein // Grammatik und mentale Prozesse. – StauFFenburg Verlag, 1999. – S. 1–11.
6. Schippan Th. Subtext – Konnotationen – Präsuppositionen. Gedanken zu einem Aufsatz Elise Riesels / Th. Schippan. – In : Zeitschrift für Germanistik 3/1982. – S. 332–337.
7. Steinthal H. Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Prinzipien und ihr Verhältniss zueinander / H. Steinthal. – Hildensheim : Olms, 1968. – 528 S.

Козловский В. В. Прагматический потенциал грам- матической формы (на материале современного немец- кого языка)

Аннотация. Статья посвящена лингвопрагматической интерпретации грамматической формы. Доказано, что грамматическая форма в рамках контекста служит сред- ством выражения цели говорящего, вида речевого дей- ствия, придает высказыванию различные коннотативные значения.

Ключевые слова: грамматическая форма, лингвопраг- матика, семантика, речевое взаимодействие, коннотация.

Kozlovskiy V. The pragmatic potential of a grammatic- al form (on the material of modern German)

Summary. The article is devoted to linguo-pragmatic interpretation of grammatical forms. It is proved that the prag- matic potential of a grammatical form realizes itself within the context and a specific communicative situation. It is created by semantics (content) of a grammatical form and connotations.

Key words: grammatical form, linguo-pragmatics, seman- tics, verbal interaction, connotation.